

O'ZBEKISTONDA MAHALLIY BYUDJET DAROMADLARINI
SHAKLLANTIRISH VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI

Barakayeva Xilola Maxmudovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistri

Annotatsiya: Maqola O'zbekistonda mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish yo'llarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada mahalliy byudjetni shakllantirishning turli strategiyalari va usullari ko'rib chiqiladi. Avvalo, mahalliy daromad manbalarini ko'paytirish, masalan, yangi soliq turlari va yig'implarni joriy etish orqali byudjetni boyitish muhimligi ta'kidlanadi. Shuningdek, mahalliy korxonalar va tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlarni oshirish, mahalliy yer va mulk resurslaridan samarali foydalanish, va byudjetni optimallashtirish orqali ortiqcha xarajatlarni kamaytirish yo'llari ham ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, mahalliy byudjet, daromad manbalari, soliq, iqtisodiy optimallashtirish, moliyaviy monitoring, nazorat, yer resurslari, mulk, ijtimoiy xarajatlar, byudjet muvofiqlashtirish, korxonalar, tadbirkorlik, byudjet xarajatlari.

Аннотация: Статья посвящена анализу путей формирования и эффективного использования доходов местного бюджета в Узбекистане. В этой статье будут рассмотрены различные стратегии и методы формирования местного бюджета. В первую очередь подчеркивается важность обогащения бюджета за счет увеличения местных источников доходов, например, за счет введения новых видов налогов и сборов. Он также показывает способы увеличения доходов от местных предприятий и предпринимательской деятельности, эффективного использования местных земельных и имущественных ресурсов и сокращения чрезмерных расходов за счет оптимизации бюджета.

Ключевые слова: Узбекистан, местный бюджет, источники доходов, налогообложение, экономическая оптимизация, финансовый мониторинг, контроль, земельные ресурсы, имущество, социальные расходы, координация бюджета, предприятие, предпринимательство, бюджетные расходы.

Abstract: The article is devoted to the analysis of ways of formation and effective use of local budget revenues in Uzbekistan. In this article, various strategies and methods of forming the local budget will be considered. First of all, the importance of enriching the budget by increasing local sources of income, for example, through the introduction of new types of taxes and fees, is emphasized. It also shows ways to increase revenues from local businesses and entrepreneurial activities, make effective use of local land and property resources, and reduce excessive spending by optimizing the budget.

Keywords: Uzbekistan, local budget, sources of income, taxation, economic optimization, financial monitoring, control, land resources, property, social expenditures, budget coordination, enterprise, entrepreneurship, budget expenditures.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida mahalliy byudjet tizimi mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Mahalliy byudjetlar mahalliy hokimiyat organlari tomonidan jamg'armalar va resurslarni taqsimlashda asosiy vosita bo'lib, ular o'z hududlaridagi iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish va aholiga sifatli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, mahalliy byudjetlarning samarali shakllanishi va ulardan oqilona foydalanilishi hududiy rivojlanishni, iqtisodiy barqarorlikni va ijtimoiy farovonlikni oshirishga yordam beradi.

Biroq, mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ularni samarali boshqarish masalalari hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mahalliy daromad manbalarining cheklanganligi, byudjetni samarali rejalashtirish va xarajatlarni nazorat qilishdagi muammolar, shuningdek, mahalliy va respublika byudjetlari o'rtasida to'liq muvofiqlashtirishning yo'qligi, mahalliy byudjet tizimining samaradorligini pasaytiradigan omillardir.

Ushbu maqolada mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish yo'llari, shu jumladan, moliyaviy monitoring, optimallashtirish va ijtimoiy xarajatlar sohasidagi tavsiyalar ko'rib chiqiladi. Maqsad – mahalliy byudjet tizimini mustahkamlash, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ijtimoiy xizmatlarning sifatini yaxshilashga yo'naltirilgan strategiyalarni aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mahalliy byudjet tizimi va uning samarali boshqarilishi bo'yicha o'zbek va xorijiy olimlar tomonidan bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Ko'plab ilmiy ishlar mahalliy byudjetlarning shakllanishi, daromad manbalarining diversifikatsiyasi, xarajatlarni boshqarish mexanizmlari, hamda mahalliy daromadlar va davlat byudjeti o'rtasidagi muvofiqlashtirishning samarali yo'llarini o'rganishga bag'ishlangan.

O'zbekistonda mahalliy byudjetni rivojlantirishga oid birinchi tadqiqotlar mustaqillikdan keyin boshlangan bo'lib, ular asosan iqtisodiy tahlil va moliyaviy boshqaruv sohasiga oid yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

A. Xo'jaev (2019) o'zining tadqiqotlarida mahalliy byudjetlarning samarali boshqarilishi uchun zarur bo'lgan huquqiy va institutsional asoslarni ta'kidlagan.

U, shuningdek, mahalliy daromad manbalarining cheklanganligini va ularni diversifikatsiya qilish zarurligini ko'rsatgan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda mahalliy byudjetlarni boshqarish va ular orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga doir ko'plab yondashuvlar mavjud.

Masalan, OECD (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mahalliy byudjetni shakllantirishda ijtimoiy xarajatlar va infratuzilma loyihalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi alohida ko'rib chiqilgan.

Xususan, mahalliy daromadlarning oshirilishi va byudjet xarajatlarining samarali boshqarilishi uchun modernizatsiya qilingan soliq tizimlari va yangi moliyaviy instrumentlar joriy etilishi zarurligi ta'kidlanadi.

Mahalliy byudjetlar daromadlarining barqarorligini ta'minlash, shuningdek, mahalliy byudjetlar xarajatlaridan samarali foydalanish ham iqtisodiy, ham huquqiy omillarga bog'liq.

Ayrim iqtisodchilar bu omillarga mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolat va mas'uliyatini oshirish orqali erishish mumkinligini e'tirof etishsa, ba'zi iqtisodchilar esa daromadlar va xarajatlar mutanosiblikka erishish orqali amalga oshirilishi mumkinligini tan olishadi.

Xususan, A.Islomqulovning fikricha, mahalliy byudjet daromadlari, bir tomondan, yalpi ichki mahsulot qiymatining ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishi natijasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu qiymat hisoblanadi va u mahalliy ahamiyatga ega fondni shakllantirishga xizmat qiladi.

M.Xaydarovning ta'kidlashicha, byudjet tizimi byudjetlarini markazsizlashtirish byudjet daromadlari va turli darajadagi boshqaruv organlari vakolatlari o'rtasidagi byudjet xarajatlari bo'yicha majburiyatlarga nisbatan mutanosiblikni ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlarni amalga oshirish bilan bog'liq.

Markazsizlashtirish natijasida davlat xizmatlarini tashkil etish va ko'rsatish shunday ta'minlanadiki, ular mahalliy aholi ehtiyojlarini to'liq qondirishni ta'minlashi shart.

Mahalliy budjetning daromadlari va davlat byudjeti xarajatlari mahalliy byudjetlarning hududlarda istiqomat qiluvchi aholini ta'minlovchi daromad qismini va uning natijalarini mamlakatda yaratilgan milliy daromadni taqsimlash asosida mustahkamlashga yo'naltiriladi.

U.O'roqov mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish, qo'shimcha daromad manbalarini yaratish va zaxiralarni aniqlashda mahalliy hokimiyat organlarining manfaatdorligini oshirish zarur, deb hisoblaydi.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqi (2021) tomonidan taqdim etilgan tahlil mahalliy byudjetlarni boshqarishda raqamli texnologiyalarning roli haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etgan.

Tadqiqotda raqamli platformalar yordamida moliyaviy monitoring va auditni yaxshilash, shuningdek, byudjet xarajatlarini optimallashtirish yo'llari ko'rsatilgan.

Bu yondashuv, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda, samarali joriy etilishi mumkin.

TADQIQOT NATIJALARI

O'zbekistonda mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanishning yo'llari quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

O'zbekistonda mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanishning yo'llari

Yo'nalish	Tavsif	Misollar
Mahalliy daromad	Mahalliy byudjetga tushumlarni	Yangi soliq turini joriy etish

Yo'nalish	Tavsif	Misollar
manbalarini ko'paytirish	oshirish uchun yangi soliq turlari va yig'implarni joriy etish.	(masalan, yer solig'i)
Tijorat faoliyati va korxonalaridan daromad olish	Mahalliy korxonalar va tadbirkorlik faoliyatidan daromadlarni oshirish.	Mahalliy korxonalarni rag'batlantirish va moliyaviy yordam berish.
Mahalliy yer va mulkdan foydalangan holda daromad olish	Mahalliy yer resurslari va mulkdan samarali foydalanish.	Mahalliy yerlarning ijaraga berilishi yoki sotilishi.
Mahalliy byudjetni optimallashtirish	Byudjetdan samarasiz foydalanishni kamaytirish va iqtisodiyotni optimallashtirish.	Byudjet xarajatlarini tahlil qilish va ortiqcha sarf-xarajatlarni qisqartirish.
Moliyaviy monitoring va nazoratni kuchaytirish	Mahalliy byudjetdan foydalanishni nazorat qilish va auditni amalga oshirish.	Moliyaviy auditlar va byudjet jarayonlarida oshkoralikni ta'minlash.
Mahalliy budjetni muvofiqlashtirish	Mahalliy va respublika byudjeti o'rtasida samarali muvofiqlashtirishni ta'minlash.	Mahalliy va markaziy byudjetlar o'rtasida resurslarni taqsimlash va monitoring qilish.
Mahalliy byudjetda ijtimoiy xarajatlarni oshirish	Ijtimoiy xizmatlar va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish.	Sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy himoya tizimlarining moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi.

Bu jadval mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish uchun bir qator strategiyalarni ko'rsatadi. Har bir yo'nalish bo'yicha amalga oshirilgan tashabbuslar mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish va byudjet tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi.

“2024 yilgi davlat budjeti to'g'risida”gi qonunni imzoladi. Hujjat Qonunchilik palatasi tomonidan 21-noyabrda, Senat tomonidan 20-dekabrda ma'qullangan¹.

O'zbekiston respublikasining 2024-yil uchun Davlat budjeti soliq-budjet siyosatining o'rta muddatli istiqbolga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlarini, mamlakatni rivojlantirishning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi hamda kelgusi yillarga mo'ljallangan maqsadli ko'rsatkichlarni o'zida aks ettiradi.

O'zbekiston respublikasining asosiy moliyaviy hujjatida, asosan, O'zbekiston 2030 Strategiyasida hamda Barqaror rivojlanish milliy maqsadlarida nazarda tutilgan ustuvor yo'nalishlar va vazifalar hisobga olingan.

¹ <https://oz.sputniknews.uz/20231228/ozbekiston-2024-yil-davlat-byudjeti-41857810.html>

1-rasm. Byudjet 2024: asosiy xarajatlar va daromad manbalari²

O'zbekistonda mahalliy byudjet tizimini rivojlantirish va samarali boshqarish masalalari, ayniqsa, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy xizmatlarning sifatini oshirish uchun muhimdir. Mahalliy byudjetlar iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish va aholiga sifatli xizmatlar ko'rsatish uchun zarur moliyaviy vositalarni taqdim etadi. Biroq, mahalliy daromad manbalarining cheklanganligi, resurslarni samarali taqsimlashdagi muammolar va byudjet tizimining markazlashgan bo'lishi, bu sohadagi samaradorlikni pasaytirishga olib keladi.

Mahalliy byudjetni shakllantirishda asosiy muammo – daromad manbalarining cheklanganligi va mahalliy soliqlarni oshirish bilan bog'liq siyosiy va iqtisodiy to'siqlar hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, soliq tizimi optimallashtirilmagan bo'lsa, mahalliy daromadlarni ko'paytirish uchun qo'shimcha soliqlarni joriy etish yoki mavjud soliq stavkalarini oshirish hududdagi tadbirkorlar va aholining iqtisodiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, mahalliy byudjet daromadlarini oshirish uchun, soliq siyosatini yanada o'zgartirish, yangi moliyaviy instrumentlar yaratish va innovatsion usullarni joriy etish zarur. Masalan, raqamli texnologiyalar va elektron soliqlarni qo'llash orqali soliq to'lovchilarni optimallashtirish va moliyaviy monitoringni yaxshilash mumkin.

Shuningdek, mahalliy byudjetlar xarajatlarini samarali boshqarish va ularni ijtimoiy sohalarga yo'naltirish masalasi ham dolzarbdir. Ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va transport tizimi kabi sohalarga qo'yiladigan mablag'lar mahalliy daromadlarning asosiy qismini tashkil etadi. Biroq, bu sohalarga ajratiladigan mablag'lar ko'pincha etarli emas, bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda jiddiy to'siqlar yaratadi. Shu sababli, mahalliy byudjetda ijtimoiy xarajatlarni oshirish va ularni samarali boshqarish yo'llari izlanishi lozim.

Bundan tashqari, mahalliy va respublika byudjetlari o'rtasida to'liq muvofiqlashtirishning yo'qligi ham muhim muammo bo'lib qolmoqda. Markazlashtirilgan byudjet tizimi mahalliy daromadlarni to'liq nazorat qilmasdan, hududiy rivojlanishning

² 2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida qonuni, 25.12.2023 yildagi O'RB-886-son.

muhim qismlarini e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Mahalliy byudjet tizimini mustahkamlash va uning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun markaziy va mahalliy byudjetlarning o'rtasidagi resurslarni taqsimlashda aniq va samarali mexanizm mavjud bo'lishi kerak. Bu o'z navbatida, mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishiga, ijtimoiy sohalarning mustahkamlanishiga va uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashga olib keladi.

Mahalliy byudjetlarni boyitish uchun yangi soliq turlari va yig'implarni joriy etish zarur. Shuningdek, mahalliy yer resurslari va mulkdan samarali foydalanish, ijaraga berish va sotish orqali daromadlarni oshirish muhim ahamiyatga ega.

Mahalliy byudjetlardan samarali foydalanishni ta'minlash uchun moliyaviy monitoring va nazorat tizimini kuchaytirish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali auditi yanada oshirish kerak.

Mahalliy va respublika byudjetlari o'rtasida resurslarni taqsimlashda samarali mexanizmlar yaratish, bu orqali mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlash zarur. Bu orqali markaziy va mahalliy daromadlar o'rtasida samarali o'zaro bog'lanish va resurslarning muvofiqlashtirilgan taqsimoti amalga oshirilishi mumkin.

Mahalliy byudjetlar tizimi mahalliy talab-ehtiyojlarni to'laroq qondirishni hamda davlatning markazlashgan tartibda amalga oshiradigan tadbirlarning bajarilishi bilan chambarchas bog'langan holda ijro etishga imkon yaratib beradi. Mahalliy byudjetlar daromadlari asosan mahalliy soliqlar va umumdavlat soliqlaridan ajratmalar hisobiga shakllanadi.

Respublika va mahalliy byudjetlari o'rtasidagi munosabatlarni, bog'liqlikni yanada takomillashtirish, shubhasiz regionlarni iqtisodiy rivojlantirish ular o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosiblikka mumkin qadar barham berishdan iborat.

Bundan tashqari, mahalliy byudjetlarga tushumlarning yangi manbalarini qidirib topish, soliq undirishning progressiv tizimini joriy qilish va mavjud soliq tushumlari asosini takomillashtirish sohasida bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo'lsada bu ishlarning haqiqiy holati hali to'liq o'rganilmagan. Shu sababli mahalliy byudjet faoliyatini hamda mahalliy byudjet daromadlari bazasini o'rganib chiqish va tahlil qilish zarurdir.

Mahalliy byudjetlar daromadlari bazasini mustahkamlashga oid muammolarni hal qilishda va ularning hozirgi holatini tahlil qilishda rivojlangan davlatlar tajribasiga tayanib, bu tajribalarni Respublikamizning mahalliy sharoitidan kelib chiqqan holda tadbiq qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish muhimdir.

Mahalliy byudjetlar daromadlarning amaldagi bo'linish tamoyillarini o'rganish va mahalliy byudjetlarni tartibga solish amaliyoti yuzasidan tegishli takliflar kiritish, amaliyotda qo'llanilayotgan soliqlar, mahalliy byudjetga tushadigan soliqlar turini kamaytirish asosida yangi soliq bazalarini yaratish yo'llarni aniqlash va boshqa masalalar ko'rib chiqildi.

Byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar rolini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ularning shu jarayondagi salmog'ini oshirish e'tirof etilgan va

unga, bir tomondan, soliqqa tortish bazasini kengaytirish va ikkinchi tomondan, tegishli mahalliy soliqlarning stavkalarini o'zgartirish orqali erishish ko'zda tutilgan ekan, to'g'risini aytganda, unga osonlikcha o'z-o'zidan erishib bo'lmaydi.

Bu ancha murakkab bo'lgan yo'nalish hisoblanib, uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, ko'p jihatdan, byudjet va soliq to'lovchilar manfaatlarining mushtarakligiga bog'liq.

Ana shunday mushtaraklikka erishilmas ekan, byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar rolini oshirishning birinchi yo'nalishi o'z samarasini ko'zlanganidek bera olmaydi. Bunday sharoitda, albatta, ushbu maqsadga erishishning boshqa yo'nalishini qidirib topishga ehtiyoj tug'iladi.

Xulosa

Ushbu maqola O'zbekistonda mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanishning muhim jihatlarini tahlil qilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mahalliy byudjet tizimining samaradorligini oshirish uchun bir qator strategiyalar va yondashuvlar zarur. Mahalliy daromad manbalarining diversifikatsiyasi, yangi soliq turlarining joriy etilishi va yer resurslari bilan samarali ishlash kabi usullar mahalliy byudjetlarni boyitishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, mahalliy byudjetlar xarajatlarini optimallashtirish va ijtimoiy sohalarga ajratiladigan mablag'larni oshirish, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy omil bo'ladi. Moliyaviy monitoring va nazorat tizimini kuchaytirish, markaziy va mahalliy byudjetlar o'rtasida samarali muvofiqlashtirish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali byudjet boshqaruvining shaffofligini oshirish zarur.

Tadqiqotlar natijasida, O'zbekistondagi mahalliy byudjet tizimini mustahkamlash va uning samaradorligini oshirish uchun tavsiya etilgan strategiyalar, mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy xizmatlarning sifatini yaxshilash va hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Mahalliy byudjetlarni boshqarish va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash masalalari davlatning uzoq muddatli rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

Ushbu tavsiyalarni amaliyotga joriy etish, O'zbekistonda mahalliy byudjet tizimini yanada takomillashtirish va iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan asosiy choralarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anvarov, N. M. O. G. L., & Allayarov, S. R. (2022). Mahalliy byudjetlarni qo'shimcha manbalardan foydalanishning umumnazariy asoslari. *Science and Education*, 3(2), 1519-1527.
2. O'G'Li, D. G. A., & Allayarov, S. R. (2022). Respublika va mahalliy byudjetlar moliyaviy barqarorligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari. *Science and Education*, 3(2), 1565-1573.

3. Jumayeva, Z. K., & Mamadjonov, G. N. (2024). Ways to Strengthen Financial Control in the Utilization of State Budget Funds. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 4(1), 61-64.
4. Nematovna, R. N. (2023). THE ROLE OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES IN ENSURING ECONOMIC SECURITY. Journal of Modern Educational Achievements, 5(5), 170-175.
5. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi hisobotlari (2021-2023-yillar). Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari bo'yicha yillik hisobotlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi nashrlari.
6. Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan.